

Jedinečná procházka labyrintem nářečních slov

Stanislava Kloferová – Milena Šipková (eds.):

Život ve slovech, slova v životě. Procházka labyrintem českých nářečí.

Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2018, 210 s.

ISBN 978-80-7422-657-1.

Pochybovat o tom, že tradiční nářečí zanikají, může už jen málokdo. I dnes však po nich zůstává bohatství slov a slovních obrátů. Nesou v sobě odraz dávné historie a vypovídají o tom, jak lidé dříve žili, jak uvažovali, jak pocítovali, prožívali a vůbec vnímali svět okolo sebe.

Jak plyne z citované pasáže recenzované knihy, je jen dobře, že vedle teoretické a badatelské práce, která je základním posláním jazykovědců z Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., nezůstává stranou jejich zájmu vydávání publikací určených široké veřejnosti. V tomto roce 2019 k nim přibyla zajímavá kniha: pracovníci brněnského dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český (pod vedením zkušených lingvistek Stanislavy Kloferové a Mileny Šipkové) ji vydali v Nakladatelství Lidové noviny. Kniha je výsledkem obsáhlého grantového projektu GA ČR *Odras života našich předků v mizejících slovech*, zpracovávaného v letech 2016–2018.

Autorský kolektiv tvoří 11 pracovníků, jejichž zkušenost z odborné práce se odráží již ve výběru vykládaných nářečních slov a slovních obrátů. Autoři v publikaci využili a zúročili své znalosti, které získali při mnohaleté práci na *Českém jazykovém atlasu*, rozsáhlém díle české dialektologie, a které nyní dále uplatňují a prohlubují při přípravě *Slovníku nářečí českého jazyka*. O dílčích výsledcích tohoto projektu jsme informováni průběžně: v odborných periodikách, na konferencích i v médiích, kde autorský kolektiv představoval výsledky svých bádání odborníkům z celé republiky – dokladem toho jsou položky v bohatém seznamu literatury, který odkazuje k dalším publikacím a zdrojům z různých tematických oblastí.

Již název knihy, grafické ztvárnění obalu, poutavý text na přebalu (z něhož je převzat úvodní odstavec tohoto příspěvku) i názvy jednotlivých kapitol dávají tušit, že půjde o téma zajímavé a přitažlivé.

Autorská monografie má 33 kapitol. Stěžejní je úvodní teoretická kapitola, která zdařile motivuje čtenáře, aby četl dále: uvádí ho do problematiky nářečí, zevrubně popisuje a shrnuje jejich vývoj, charakterizuje současný stav užívání nářečních slov a frazémů v češtině. Zabývá se mj. důvody, jak a proč nářeční slova ustupují a zanikají. Obecně je známo, že ústup slov souvisí s vývojem společnosti, se změnami, jimiž společnost prochází. Studie připomíná dvě hlavní příčiny zániku slov, a to že 1. slova mizí spolu s reáliemi – s objekty, věcmi, jevy – a dále že 2. slova mizí též s mizející potřebou určitě objekty, věci nebo jevy pojmenovat, byť existují, ale v současnosti jejich přesné pojmenování již uživatelé nepotřebují. To se týká např. jevů souvisejících s počasím: málokdo dnes umí diferencovat déšť různé intenzity (např. *cedák*, *chlejšťák*, *chrsták*, *spršák*, *špráchanec*) nebo různé druhy padání kapek z mračen (*cáká*, *chlístá*, *chršče*, *kape*, *romejší*).

Jednotlivé kapitoly nejsou strukturovány stejně, každý autor má svůj specifický autorský styl, každé téma vyžaduje jiný přístup i způsob zpracování. Delší propracované a tematicky ucelené studie jsou střídány kratšími příspěvky, věnovanými jednotlivým slovům či frazémům. Výklady jsou formulovány přístupnou formou, jasně a přehledně, a s ohledem na nepoučeného čtenáře jsou užité odborné termíny vysvětlovány. Čtivá forma populárně-naučného výkladu vyzývá k zamyšlení laického i poučeného čtenáře a ukazuje mnohé zajímavé souvislosti. Ilustrativnost doplňuje značný počet příkladů, vždy regionálně zařazených do příslušné nářeční oblasti. Ty autoři čerpali z obsáhlého Archivu lidového jazyka, bohaté pokladnice nářečí, uložené v dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR a zahrnující přes 1,5 milionu nářečních dokladů od poslední třetiny 19. stol. až do současnosti.

Každá kapitola podává zprávu nejen o životě nářečních slov, ale i o tradičním způsobu života našich předků: vedle dialektologických informací přináší poznatky z dalších disciplín, jako jsou onomastika, etymologie, etnologie a historie ad. Např. v kapitole *Chléb náš vezdejší* se čtenář dovídá mnoho zajímavého jak o výrazech spojených s chlebem (např. *zákalec*, *slípka*, *brousek* ad.), tak o tradičním pečení chleba. Následují kapitoly věnované kvasnicím (*Kvasnice*, *droždí a hýbadla*), *knedlíkům* a *šiškách* či objasňující významový rozdíl mezi slovy *sodovka* a *limonáda*. Pozornost je věnována rovněž tradičním řemeslům a již zaniklým činnostem, zaujme např. bohatství pojmenování podomních obchodníků, kteří se v minulosti pohybovali na našem území. Mnohá tato pojmenování již ztratila pro dnešního uživatele srozumitelnost a svědectví o jejich existenci dnes dokládají jen některé frazeologické obraty; čtenář se např. dozví, proč se říká *chodí jag hadrník*, *pochoďil jag hupkař*, *huba i jede jak šlejřířce* ad. Seznámí se rovněž s nářečními slovy a frazeologickými obraty spojenými s nemocemi a s lidovým léčitelstvím (např. v kapitolách *Lidové léčitelky*, *bohyně*; *O chřadnutí aneb dyž je člověk je chytlý na plúca a karhá*), s lidovou magií (a s čarodějnicemi), s jídlem i s tradičními kuchařskými postupy, s dětskými hrami (*Slepá bábo*, *kam tě vedu?*), s dříve užívanými mírami (*O provazcích a odměrkách*) a s historií některých jmen. Nezřídka museli autoři podniknout téměř detektivní pátrání, aby se dobrali k prezentovaným poznatkům a závěrům. To dokládá např. kapitola poodhalující tajemství pomístních jmen, která přináší překvapivé informace o původu na první pohled průhledných jmen jako *Fialka*, *Balík* nebo *Hádka*.

Specifickou součástí nářeční slovní zásoby jsou slova přejatá z jiných jazyků, zejména z němčiny (*Šmak a košť ad.*), a také výrazy spojené s karpatskou salašnickou kolonizací (*Brynza*, *domikát*, *čír a další salašnické výrazy*). Pozoruhodná jsou citově zabarvená slova označující nositele nápadných (převážně negativních) lidských vlastností. Co asi vypovídá o české národní povaze sdělení, že v Archivu lidového jazyka se nachází 250 dokladů nářečních pojmenování pro lakomce (např. *mamoňák*, *záchtivec*, *hamouzník*) a ještě více pro alkoholiky (např. *dopilkuba*, *močihuba*, *bumbálek*)? K tomuto tematickému okruhu lze přiřadit též jména pachatelů nekalé činnosti, která zobecněla jako hodnotící pojmenování (*Lecián*, *Šimák a ti druží*). Leckterého čtenáře patrně překvapí významová pestrost slovních spojení s přídavnými jmény boží a čistý v našich nářečích. Poslední, krátká kapitola *O kotovicích a Kotovicích* pak přichází s vtipnou pointou, objasňující původ nářečního slova, které může způsobit nedorozumění v oblasti Čech, protože tam není známé.

A to není zdaleka vše – obsáhnout zde všechna témata, která knížka přináší, nelze. Čtenář ještě zjistí, co znamená řada dalších, dříve běžně používaných slov, která dnes již málokdo zná, jako jsou např. *čumbrky*, *hladolet*, *domikát*, *kuří řiť*, *krátký sušky*, *zouvák* a mnoho dalších.

Není pochyb o tom, že procházka labyrintem nářečních slov s nejpovolanějšími průvodci potěší nejen odborníky, ale zaujme i laiky, zájemce z řad široké veřejnosti, učitele, studenty, všechny, které zajímá čeština a bohatství jejích nářečí, v nichž se odráží tradiční způsob života našich předků a která spojují jejich zaniklý svět se současností.

Jarmila Vojtová

Department of Czech Language
Faculty of Arts, Masaryk University
A. Nováka 1, 602 00 Brno
Czech Republic
vojtovaj@phil.muni.cz

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.